

Плясун О.М., студ.

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРО О. ДОВЖЕНКА: ПОГЛЯД ЛІНГВІСТА

У статті з лінгвістичного погляду проаналізовано літературознавчий підхід до творчості О. Довженка як один із можливих напрямків поліаспектної проблеми ідіостилю автора. Постулюється, що лінгвістична характеристика домінантних особливостей стилю автора дозволяє зробити аргументований висновок про вплив фольклорної та художньої традиції на мовну свідомість автора.

Ключові слова: ідіостиль, лінгвістичний аналіз, літературознавчий аналіз, мовна свідомість, мовні особливості творчості О. Довженка.

Постановка питання щодо мовознавчого складника у літературознавчих дослідженнях про О. Довженка передбачає аналіз кількох важливих позицій. Перш за все, варто відзначити, що особистість О. Довженка, ідіостиль та сама природа таланту прозаїка, автора кіноповістей, режисера фільмів завжди привертала увагу широкого кола науковців, які репрезентували різні дослідницькі традиції, - лінгвістичну, літературознавчу, мистецтвознавчу та ін.

Зокрема, в літературознавчому аналізі творчості О. Довженка, присвяченому висвітленню важливих проблем спеціального опису творчого доробку автора, можемо виокремити такі напрямки: зв'язки О. Довженка з фольклорною традицією; мовна близькість автора з Т. Шевченком та М. Гоголем; особливості ідіостилю О. Довженка; новаторство О. Довженка у кіномистецтві та ін.

Наголосимо, особливості ідіостилю О. Довженка є основними у дослідженнях М. Жулинського [5], С. Коби [6], Л. Новиченка [8] та ін. відомих українських науковців. Водночас новаторство О. Довженка в кіномистецтві посідає, як відомо, центральне місце в дослідженнях Ю. Дворецької [3] та ін.

Безперечно, важливими для реконструкції мовної свідомості О. Довженка є спогади про митця, спогади сестри П. Довженко "Про брата" [9, с. 115-117], письменників О. Гончара "Довженків світ" [9, с. 64], Остапа Вишні "Про талант карикатури Довженка" [9, с. 57-60], П. Тичини [9, с. 13-18], Ю. Яновського "Історія майстра"[9, с. 53-56] та ін. Фактичний матеріал названих публікацій дозволяє сформуванню уявлення про джерела та еволюцію художньої свідомості митця, що визначає основні характерні риси і його мовотворчості.

З'ясуванню впливу фольклорних текстів різних традицій на мовну свідомість О. Довженка присвячено праці авторитетних у філології дослідників - І. Білодіда, Ю. Барабаша, М. Власова, Л. Новиченка, О. Гончара, П. Тичини, Р. Соболева, Ю. Кочергана, О. Поляруша та ін.

Для лінгвіста важливо, які саме мовні особливості відзначають дослідники творчості О. Довженка, порівнюючи його ідіостиль із фольклорною традицією. Так, О. Поляруш, осмислюючи зв'язок мови текстів О. Довженка і фольклору, звертає увагу на те, що "за місцем у розкритті художнього та ідейно-естетичного змісту творів до ліричних відступів близькі традиційні зачини (чи заспіви) та закінчення, що стали органічною частиною кіноповістей. Коріння цього складника композиції – також у фольклорі" [10]. Таке твердження, на нашу думку, є цілком справедливим. Як окремий приклад можна навести слова автора з кіноповісті "Зачарована Десна", зокрема, завершення твору: *"Благословенна будь, моя незаймана дівиче Десно, що, згадуючи тебе вже много літ, я завжди добрішав, почував себе невичерпно багатим і щедрим. Так багато дала ти мені подарунків на все життя. Щасливий я, що народився на твоєму березі, що пив у незабутні роки твою м'яку, веселу, сиву воду, ходив босий по твоїх казкових висипах, слухав рибальських розмов на твоїх човнах і казання старих про давнину, що лічив у тобі зорі на перекинутому небі, досі, дивлячись часом униз, не втратив щастя бачити оті зорі навіть у буденних калюжах на життєвих шлях"* [4].

Як бачимо, кінець "Зачарованої Десни" є композиційно близьким до ліричних відступів, типових для фольклорних

текстів. На нашу думку, такий прийом використовується автором із метою розкриття головного образу кіноповісті – річки Десни, на берегах якої Довженко народився і виріс, де пройшло його дитинство. Ріка дитинства символізує все найсвятіше для письменника, що значною мірою дозволяє розгорнути символізовану метафору в культурну традицію зображення плинності й нескінченності людського життя в національній та європейській традиціях словесної культури.

Із твердженням О. Поляруша щодо композиційної фольклористичності творів О. Довженка погоджується, зокрема, і Ю. Барабаш, який називає особливістю творів автора – монологічне звертання до персоніфікованої природи на початку твору і хвала чи заклики до її живої сутності в кінці – **"публіцистичну рамку"** [виділ. нами. – *О. П.*] [1]. Безумовно, такий підхід є перспективним і в мовознавчому аналізі.

Водночас, як характерні риси творчості письменника Ю. Барабаш називає художнє обрамлення, що, на думку дослідника, "завжди сприяло глибшому розкриттю теми творів, краще передавало їх піднесений дух" та фольклорну типізацію і будову творів. Дослідник твердить, що О. Довженко "часто веде своїх героїв від твору до твору" [1]. Дійсно, така думка є слушною, адже Тиміш Стоян, наприклад, діє й у "Звенигорі", і в "Арсеналі", дід – у "Звенигорі" і "Землі", Заброта – у новелі "На колючому дроті", повісті "Україна в огні", п'єсі "Потомки запорожців" та ін. Безумовно, таке спостереження важливе для лінгвіста, тому що дозволяє спостерегти наскрізні характеристики героїв, виявлені як в композиції авторського метатексту, так і в архітектоніці.

У свою чергу, І. Білодід у лінгвістичній праці "Мова творів Олександра Довженка" розвиває тезу щодо контамінації фольклорних і художніх елементів в ідіостилі автора та помічає вживання в кіноповістях **"народнорозмовних елементів, пісенних конструкцій, використання фольклорних тропів"** [виділ. нами. – *О. П.*] (постійних епітетів, порівнянь), парного вживання дієслів, іменників та ін." [2]. Справді, широке використання О. Довженком фольклорних тропів помічаємо, наприклад, у "Зачарованій Десні". Так, постійним епітетом у

кіноповіді можемо вважати епітет "зачарована", який є інтегральною поетичною характеристикою антропоморфізованого образу річки: *"ми всі слухали, розчинивши широко очі, поки не повергались у сон у запашному сні під дубами над зачарованою річкою Десною"* [4, с. 551], *"великі наші батьки починали лаятись, гукати, а потім битися, прости їм, Господи, і вічна пам'ять "над зачарованою річкою Десною"* [4, с. 578], властивістю часу, що має свої береги: *"святая, чиста ріка моїх дитячих незабутніх літ і мрій"* [4, с. 592]. Узагальнюючи дослідження зв'язків О. Довженка з фольклором, О. Поляруш зазначає, що "від фольклору йдуть такі елементи композиції, як **нанизування мотивів, вставні епізоди, ретардації, традиційні зачини і кінцівки, художнє обрамлення, контрастові зіставлення і протиставлення тощо**" [10]. І таке твердження, безумовно, потребує докладнішої аргументації лінгвістів за умови глибинного осягнення мовного світу О. Довженка.

Аналізуючи творчість О. Довженка, А. Малишко, М. Рильський, С. Коба та ін. звертають увагу на мовну близькість автора із Т. Шевченком, "чия творчість глибоко проросла в українські фольклорні джерела". Зокрема, це простежується в "поєднанні реалістичної основи і романтичного струменю", "народному розумінні прекрасного" [6]. Так, С. Коба зауважує, що *"винятково важливу роль у повісті "Зачарована Десна" відіграє природа, нерозривно пов'язана з життям людей"* [6]. Дійсно, аналізуючи "Зачаровану Десну", можна спостерегти, що ріка є незримим спостерігачем усього, що відбувається навколо, невидимим учасником усіх подій, вона зростає разом із маленьким Сашком: *"була це тоді дівкою Десна, а я – здивованим маленьким хлопчиком із широко розкритими зеленими очима"* [4, с. 593], *"часом вони ганялись один за одним з сокирами, гукаючи так голосно і страшно, що луна йшла по Десні"* [4, с. 578], *"часом я засинав ще до вечері, дивлячись на зорі або на Десну, або на огонь, де варилася каша"* [4, с. 579]. Лінгвістові важливо, інтерпретуючи цю мовну реальність, спеціальними методами довести правомірність висловлених дослідниками загальних тверджень, аргументувати мовним матеріалом особливу ідіостилістику

О. Довженка. Адже вже у першому наближенні до текстів яскраво видно використання автором персоніфікованих конструкцій. Схожі уособлення знаходимо й у поетичній творчості Т. Шевченка, зокрема, в поезії "Зацвіла в долині...": *"Зацвіла в долині / Червона калина, / Ніби засміялась / Дівчина-дитина"*, у поезії "Тарасова ніч": *"Зажурилась Україна - / Така її доля! Зажурилась, заплакала, як мала дитина. / Ніхто її не рятує..."* [11].

Або акцентована автором зверненість до образу річки: *"Дніпро на нас розсердився"* в поезії "Гайдамаки" та вірші "І виріс я на чужині...": *"Меж горами старий Дніпро, / Неначе в молоці дитина, / Красується, любується / На всю Україну"* [11]. Аналогії між авторами очевидні, а отже, потребують лінгвістичного аналізу прямих і контекстних кореляцій, перетинань символізованих образів у мовотворчості художників слова.

Аналізуючи мову "Зачарованої Десни", С. Коба зауважує, що "ця кіноповість увібрала в себе кращі традиції української народної творчості і художній досвід класичної літератури", а саме "емоційність, глибину думки, демократизм" [6]. Проте ця романтична окриленість та патетична пристрасність ґрунтуються в повісті на "міцній реалістичній основі" [6].

Цей синтез романтичних і реалістичних тенденцій автор розглядає у двох планах. Перший – "реалістично виписані картини дитинства білоголового Сашка, його дитячі враження від навколишнього світу, картини сільського життя", і другий план – "філософське осмислення всього баченого і перейденого людиною, чиє життя вже повечоріло" [6]. За словами С. Коби, "мова "Зачарованої Десни" є схвильованою, експресивною, емоційно забарвленою" [6]. Проте дослідник водночас наголошує на тому, що "ліричність у Довженка зливається з сатиричним і гумористичним елементами" [6]. З такою думкою можна цілком погодитися, якщо пригадати одну з найкращих сцен у кіноповісті – перетворення бабиних прокльонів у пісню, яку вона виспіває, мов колядку: *"Мати божа, царице небесна, - гукала баба в саме небо, - голубонько моя, святая великомученице, побий його, невігласа, святим твоїм омофором! Як повисмикував він з сирої землі оту морковочку, повисмикуй йому, царице милосердна, і повикручуй йому ручечки*

.....

й ніжечки, поламай йому, свята владичице, пальчики й сугавчики. Царице небесна, заступнице моя милостива, заступись за мене, за мої молитви, щоб ріс він не вгору, а вниз, і щоб не почув він ні зозулі святої, ні божого грому" [4].

Таким чином, для лінгвіста цілком доцільним видається наступний коментар С. Коби: "щоб змалювати це, необхідне не лише письменницьке вміння індивідуалізувати образ, виділити в ньому точну художню деталь, а передусім глибоке відчуття **народної мови** [виділ. нами. – *О. П.*], відчуття, що, очевидно, народжується і зростає з людиною, всмоктується з материнським молоком" [6]. Проте перспектива мовознавчого доведення екстралінгвістично сформульованої позиції С. Коби залишається – вона в мовній деталізації фактажу, архітектонічній аргументації структури фрази, семантики слова.

Наголосимо, високо оцінив талант письменника і Чарлі Чаплін, на думку якого, слов'янство поки що дало світові в кінематографії одного великого митця, мислителя і поета – Олександра Довженка. А отже, лінгвісти мають додати аргументації також компаративному складнику в дослідженні творчості українського літератора.

Таким чином, літературознавчий погляд на творчий доробок О. Довженка засвідчує поліаспектність формування його авторської мовної свідомості з відповідним впливом фольклорної та художньої традиції. Водночас, що важливо, такий погляд спирається на глибокий лінгвальний фактологічний матеріал, аналіз якого ще є перспективою, пов'язаною зі з'ясуванням ідіостилістичних архітектонічних особливостей Довженкового тексту та специфікою його впливу на тенденції й розвиток художнього слова та літературної мови українського народу загалом.

1. Барабаш Ю.Я. Довженко. Некоторые вопросы эстетики и поэтики / Ю.Я. Барабаш. – 2-е изд. - М. : Худ. лит-ра, 1968. – 271 с.
 2. Білодід І.К. Мова творів Олександра Довженка / І.К. Білодід. - К. : АН УРСР, 1959. – 95 с. 3. Дворецька Ю. Олександр Довженко – перший поет кіно / Ю. В. Дворецька // Вивчаємо українську мову та літературу. – 2012. - № 26. - С. 38-39. 4. Довженко О. Т. 1. Кіноповісті, сценарії, дикторські тексти : твори в п'яти томах / Олександр

Довженко. – К. : Дніпро. – 1983. – 439 с. 5. Жулинський М. Слово і доля : Навч. посібник / Микола Жулинський. – К. : А.С.К., 2006. – 640 с. 6. Коба С.Л. Олександр Довженко. Життя і творчість / С.Л. Коба. – К. : Дніпро, 1979. – 197 с. 7. Кочерган Ю.Ф. Олександр Довженко. Проблеми майстерності : монографія / Ю.Ф. Кочерган. – Львів : Вища школа, 1983. – 119 с. 8. Новиченко Л. Естетичні уроки Довженка / Л.Новиченко // Життя як діяння: Вибрані статті. - К., 1974. - С. 340. 9. Полум'яне життя. Спогади про Олександра Довженка : зб. / ред. Л. Новиченко. – К. : Дніпро, 1973. – 719 с. 10. Поляруш О. Олександр Довженко і фольклор / Олег Євгенович Поляруш. – К. : Вища школа, 1988. – 175 с. 11. Шевченко Т. Зібрання творів у шести томах. Т. 1-6. / Т. Шевченко ; пер. слово І. Дзюба, М. Жулинський. - К. : Наукова думка, 2003.

1. Barabash Y.Y. Dovzhenko. Nekotoryye voprosy estetiki i poetiki / Y.Y. Barabash. – 2-e izd. – М. : Hud. lit-ra, 1968. – 271 s. 2. Bilodid I.K. Mova tvoriv Oleksandra Dovzhenka / I.K. Bilodid. - K. : AN URSSR, 1959. – 95 s. 3. Dvoretzka Y. Oleksandr Dovzhenko - pershyj poet kino / Y.V. Dvoretzka // Vychayemo ukrayinsku movu ta literaturu. – 2012. - № 26. - S. 38-39. 4. Dovzhenko O. T. 1. Kinopovisti, scenariyi, dyktorski teksty : tvory v pjaty tomax / Oleksandr Dovzhenko. – K. : Dnipro. – 1983. – 439 s. 5. Zhulynskiy M. Slovo i dolya : Navch. posibnyk / Mykola Zhulynskiy. – K. : A.S.K., 2006. – 640 s. 6. Koba S.L. Oleksandr Dovzhenko. Zhyttya i tvorchist / S.L. Koba. – K. : Dnipro, 1979. – 197 s. 7. Kochergan Y.F. Oleksandr Dovzhenko. Problemy majsternosti : monografiya / Y.F. Kochergan. – Lviv : Vyshha shkola, 1983. – 119 s. 8. Novychenko L. Estetychni uroky Dovzhenka / L. Novychenko // Zhyttya yak diyannya: Vybrani statti. - K., 1974. - S. 340. 9. Polumjane zhyttya. Spogady pro Oleksandra Dovzhenka : zb. / red. L. Novychenko. – K. : Dnipro, 1973. – 719 s. 10. Polyarush O. Oleksandr Dovzhenko i folklor / Oleg Yevgenovych Polyarush. – K. : Vyshha shkola, 1988. – 175 s. 11. Shevchenko T. Zibrannya tvoriv u shesty tomax. T. 1-6. / T. Shevchenko ; per. slovo I. Dzyuba, M. Zhulynskiy. - K. : Naukova dumka, 2003.

Plyasun O.M. Literary research about O. Dovzhenko's creativity: linguistic view.

This article from a linguistic point of view analyzes a literary approach to O. Dovzhenko' creativity as one of the possible directions of the author's individual style investigation. It is

postulated that linguistic characteristics of dominant features of the author's individual style allows us to make a reasoned conclusion about the influence of folk and art traditions on author's language consciousness.

The article compares O. Dovzhenko' and T. Shevchenko' creativity from a linguistic point of view. The author analyzes the personification in O. Dovzhenko's creativity and compares it with the personifications of T. Shevchenko's poetry.

The article also deals with investigations of O. Dovzhenko' innovations in cinema art. This research is coordinated with modern investigations, honoured to study an individual author's style.

The primary interest of this article is the analysis of lingual factual material that is still the prospect for further research. These studies are connected with clarifying the characteristics of O. Dovzhenko' text architectonics and O. Dovzhenko' individual style and their impact on the trends and development of the artistic word and the literary language of the Ukrainian nation in general.

Key words: individual style, linguistic analysis, literary analysis, language consciousness, language peculiarities of O. Dovzhenko' creative work.

Плясун О.Н. Литературоведческие исследования об А. Довженко: взгляд лингвиста.

В статье с лингвистической точки зрения проанализирован литературоведческий подход к творчеству О. Довженко как одно из возможных направлений полиаспектной проблемы идиостиля автора. Постулируется, что лингвистическая характеристика доминантных особенностей стиля автора позволяет сделать аргументированный вывод о влиянии фольклорной и художественной традиции на языковое сознание автора.

Ключевые слова: идиостиль, лингвистический анализ, литературоведческий анализ, языковое сознание, языковые особенности творчества А. Довженко.